

Шевченко Т. М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЕСЕЇСТИЧНІ ТЕХНІКИ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ЖАДАНА (НА ПРИКЛАДІ ЦИКЛУ «БЛОК НАТО»)

Стаття присвячена есеїстичним технікам письма в сучасній українській літературі. На підставі вивчення циклу есе «Блок НАТО» Сергія Жадана виявлено й проаналізовано основні техніки письменницького есе. Зроблено висновок про цикл як умовну (розімкнену) цілісність. Виділено іронічність, змішування стилів, епатажність, інтимізацію, сугестивність як основні техніки, що складають стиль есе. Окремо проаналізовано лексику й образність есе.

Ключові слова: цикл, есе, інтимізація, сугестивність, іронія.

Постановка проблеми. Вивчення есеїстичної спадщини письменників сучасності – актуальне завдання новітньої критики й літературознавства, адже есей, виходячи з практик української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття, переживає своєрідне «друге» відродження: дедалі більше митців звертаються до цього жанру в різних варіаціях, друкуючись у періодиці, «живих журналах», видаючи збірки, вдаючись до есеїзації прозових, драматичних творів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поетика есеїстичного твору ХІХ – ХХ століття – предмет наукових обсервацій українських дослідників М. Балаклицького, М. Гнатюка, О. Гнатюк, Н. Мірошкіної, Ю. Нестеренко, Г. Швець, С. Шебеліста, Ю. Осадчої тощо. Це дослідження покликано зацентувати увагу на важливості й особливостях провідних есеїстичних технік, зважаючи на тексти сучасної української літератури.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні й аналізі провідних есеїстичних технік письма на підставі аналізу циклу «Блок НАТО» Сергія Жадана (збірка «Трициліндровий двигун любові»). Їх окреслення дасть можливість підійти до проблем сучасної української літератури під новим кутом зору й заповнити лакуни в її вивченні.

Виклад основного матеріалу. Сергій Жадан – відомий сучасний український письменник, твори якого перекладено багатьма мовами світу. У його спадщині в певний спосіб утілено досвід розвитку сучасної української літератури, своєрідною квінтесенцією якого є жанр есею. Письменник вважає цей твір суголосним потребам часу, частиною письменницької праці як такої.

Сергій Жадан – автор низки романів, поетичних збірок, співавтор мультимедійних проєктів, громадський діяч, активний учасник багатьох українських і міжнародних культурних заходів, лауреат численних премій. Як митець він співпрацює з багатьма виданнями, інтернет-порталами, свою художню есеїстику презентує у вигляді блогів, авторських колонок, друкує в книжкових колекціях есе, серед яких знаковими є «Нерви ланцюга. 25 есеїв про свободу», «100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки», «Письменники про футбол», «Тотальний футбол», «Євромайдан: хроніка відчуттів» тощо.

Серед книг есе Сергія Жадана варто назвати також збірки «Коли спаде спека. Бриколаж» (разом із М. Боднарем) і «Трициліндровий двигун любові» (спільно з Ю. Андруховичем і Л. Дерешем). Зокрема, до останньої увійшов цикл «Блок НАТО», есеїстичні техніки якого стають предметом дослідження у статті.

Цикл «Блок НАТО», укладений самим автором, об'єднує цілком різні за стилістикою твори, які складно структуруються в цілісність, хіба що центруючим началом у них постає образ автора. Це прямолінійний бунтар, безкомпромісний обсерватор, категоричний у висновках, цілком упевнений у власних позиціях щодо шкідливості офіційної культури України, небезпеки комуністичного минулого й відгуків його в сьогоденні в будь-яких виявах, штучності й умовності культурного простору, зовнішніх впливів і прямого зв'язку економіки й ідеології. Акцентуючи на нагальних проблемах сучасності в есеїстичний спосіб, митець насамперед залишається письменником («Я не політик, я письменник»), і лише

потім – публіцистом чи філософом. Крізь призму обраного носія свідомості навколишню дійсність він оцінює найперше під естетичним кутом зору: есеї митця зберігають постмодерністські техніки¹ іронії й гротеску, епатажності й китчевості, пародії й травестії, явлені в його прозовій спадщині, зокрема у романах «Ворошиловград» і «Депеш Мод». Есеї Сергія Жадана щедро наповнені власним життєвим досвідом, у них трапляються думки та почуття, що приваблюють читача неабиякою артистичністю, карнавальністю, неусталеним поглядом на реалії українського буття, експериментуванням зі словом, котре є експресивним, емоційно заангажованим, гострим, стилістично неоднорідним, де відведено місце й просторіччям, і сленгу, і лайці, і авторським неологізмам. «Блок НАТО» орієнтовано на читачів, у свідомості яких ще відлунується радянське минуле, а нові посттоталітарні реалії ще не мають чітких обрисів. Наприклад, таким є есеї «Червоний Елвіс». Оцінка культурної ситуації в контексті тої ж таки постколоніальної проблематики наявна і в есе «Моя культурна революція», позиціонування творчої особистості в сучасному світі – предмет есеїстичних пошуків твору «Святий Саддам» тощо.

Цикл есе Сергія Жадана являє собою об'єднання нового типу – це умовна цілісність, адже в есеях носій свідомості постає щоразу в нових ролях: безпосередній учасник подій, порадник, маргінал, критик, обсерватор, мислитель, філософ, сторонній спостерігач тощо. І всі ці ролі забарвлені шаром іронії / серйозності, штучності / справжності, зацікавленості / байдужості, глибокого проникнення в суть речей / нарочитого ігнорування, важливості / дріб'язковості в зображенні будь-чого. Есеї не є розвитком якоїсь однієї панівної ідеї, зв'язок між ними простежується хіба що на рівні єдиної комунікативної стратегії відтворити хаос навколишнього життя. Виділити ключовий твір циклу також неможливо. Тексти можна читати в будь-якій послідовності; перший («Червоний Елвіс») і останній («Любов, смерть, економіка») есеї не виконують функцію рамкових елементів, традиційних, наприклад, для циклу віршів чи оповідань. Саме тому в цьому випадку про цілісність як внутрішню єдність, де всі частини пов'язані між собою на рівні образної системи, не йдеться. Можна говорити виключно про зовнішню

монолітність, важелями якої постають лише заголовковий комплекс циклу в межах збірки, назви творів, підзаголовки, поділ текстів на частини, їх найменування, нумерація, авторський порядок розміщення самих есеїв. Отже, децентрування, алінійність, поліфонія, нонієрархія (Ж. Дерріда), а в окремих випадках мозаїчність, еkleктизм і фрагментарність – головні техніки формування цього есеїстичного об'єднання. Саме тому герой-мислитель в есеях Сергія Жадана весь час у стані мімікрії: його реальне «обличчя» вхопити неможливо. Вочевидь, такий задум автора: представити свої твори як «розімкнену цілісність» (І. Скоропанова), котра може бути доповнена новими й новими творами в будь-який момент, адже буття весь час дає привід для нових письменницьких обсервацій і художніх експериментів. Тим паче, що ідеї, окреслені в есеях митця, потім прочитуються і в його прозових і ліричних творах, становлячи спільний художній простір образів і позицій.

Важливі техніки есеїстичних текстів Сергія Жадана – інтимізація та сугестивність викладу. Есеїст прагне максимально скоротити дистанцію між автором і читачем, зробити реципієнта своїм однодумцем, переконати у правильності власних опіній. «Інтимізація – це стратегія підкреслення тотожності адресанта й адресата, спроба побудувати спілкування між різними суб'єктами за моделлю автокомунікації» [4, с. 8]. В есеї роль першорядна: пишучи про ті чи інші явища й ситуації, оголюючи сам процес міркування, автор прагне не просто передати власне ставлення до тих чи інших речей, не просто відстояти певну позицію, а зробити читача своїм однодумцем, співником, учасником процесу спів-мислення. Для цього треба використовувати цілий арсенал прийомів, технік, щоб бути переконливим, впливовим, зрештою, просто цікавим.

Головна тактика Сергія Жадана-есеїста – іронічна оцінка всього, про що він говорить, простота й легкість викладу, акцент на образах хаосу за допомогою створення атмосфери довірливої бесіди двох друзів у невимушеній обстановці. Автор не ставить за мету розсмішити читача в цьому спілкуванні, він прагне за допомогою іронії випнути все шкідливе й те, що відживає, загострити погляд на негативах сучасності. Наприклад, висміюючи бюрократію й міщанство 90-х рр., він пише: «Хто твої друзі? Ти не знаєш? Ти не знаєш, хто твої друзі? Кожна порядна домогосподарка солідарна з трудовими колективами колгоспів, радгоспів, експериментальних господарств, а також із працівниками важкої, вугіль-

¹ Техніка в літературі – «мистецтво створювати стиль» [1, с. 59]. Про літературну техніку (техніку), яка створює образ, чимало йшлося в працях І. Франка, М. Хвильового, М. Зерова, М. Горького. Див. також [5].

ної та машинобудівної промисловості. Повтори! Машинобудівної. Так, машинобудівної. Кожна домогосподарка, активно включена в боротьбу, відчуває братнє плече працівників машинобудівної промисловості. І експериментальних господарств. Так, правильно – і експериментальних господарств. Подолання твоєї соціальної ізоляції прямо пов'язане із солідарністю із трудовими колективами експериментальних господарств. Ти це розумієш? Так. І вони це розуміють <...> вони теж прекрасно це розуміють. Тому вся їхня діяльність спрямована проти важкої, а особливо – проти машинобудівної промисловості» [3, с. 143].

Важливими засобами інтимізації викладу постають такі: 1) пряме звернення до читача («Суспільство все ширше розчиняє свої брами, і в якому стані *ти* кризь них пройдеши – залежить лише від *тебе*» [3, с. 164]); 2) активне застосування дієслів наказового способу з метою запрошення до міркування як спів-дії («Не перекладай відповідальність за безцільно прожиті роки на управління культури, оскільки воно – управління культури – просто не здогадується про твої духовні запити» [3, с. 185]), а також інших синтаксичних конструкцій, у яких закладено завуальований апелятив («І найпростіше в цій ситуації думати, що я жартую» [3, с. 193]); 3) постійне вживання особових займенників першої особи однини, котрі можуть переходити в першу особу множини, а також застосування присвійних займенників («Будучи від народження дитиною замкнутою і вразливою, я, кожного разу натикаючись на артефакти, розсипані на *моєму* життєвому шляху, боляче різався об гострі кути національної культури, об її нерозчищені поверхні й невідшліфовані покриття» [3, с. 181]); 4) риторичні фігури, насамперед риторичні звертання, питання, оклики, в окремих випадках – формулювання питання й одразу відповідь на нього: «Чому я наводжу тут приклади, котрі не надаються до узагальнення, і описую такі інтимні епізоди? Мені йдеться передусім про те, що жодного такого культурного простору насправді не існує, це симулякр, або ж час, справжній конкретний час» [3, с. 185].

Цілком очевидно, що провідний засіб із названих вище – застосування субстантиву «я», котрий в окремих ситуаціях може переходити у варіант «ми». Це й не дивно: есей – твір суб'єктивний, монологічний, у якому надається перевага неусталеному погляду на життя й пропонується власне авторська, індивідуальна позиція щодо тих чи інших речей. Відтак форма викладу від першої особи тут першорядна, що простежується прак-

тично в усіх есеях циклу («Що я знаю про театр? Театр *моєї* молоді республіки асоціюється в *мене* з підозрілими фестивалями» [3, с. 187]). Врядигоди помічаються переходи «я-ми», коли наратор говорить від імені цілого покоління, спільноти однодумців, на формування яких вплинув хаос посттоталітарних реалій, на якому постійно акцентується увага в текстах («я би і сам голосував за нього, але я не голосую, ось у чому проблема, ось у чому проблема всіх *нас* – *ми* просто не проголосували свого часу за Сера» [3, с. 183]. Зазначені переходи – свідомий прийом, що інтимізує оповідь: у такий спосіб зближуються плани автора й реципієнта, відбувається їх естетичний та інформаційний взаємообмін, здійснюється атракція, долається бар'єр непрозорості, відстані, відтак читачеві легше скласти власне уявлення про предмет розмірковування, сформувати власні погляди з приводу болючих явищ сучасності. Отже, головна функція займенника «ми» в тестах есе – об'єднувальна.

В окремих випадках суб'єкт свідомості спеціально наголошує на неможливості переходів «я-ми», як-от в есе «Моя культурна революція», де йдеться про особистісну «історію поразок» у відносинах із культурою. Сама назва фокусує увагу на індивідуальному характері есеїстичного міркування в цьому тексті. Твір пропонує цілком суб'єктивну різновекторну оцінку культури 90-х рр. очима маргінала в контексті соціальних, політичних, морально-етичних дискурсів, зокрема тут розміщено декілька цілком персональних визначень культури та її складників на кшталт «культурний простір – це те, скількох клерків ти згоден годувати. І скількох – повісити» або «естетика 90-х – це безсистемна робота сапера з ліквідації порожнин у навколишньому просторі».

Попри активне застосування займенника першої особи однини, що передбачає акцент на самоідентифікації, традиційної для есеїстичного твору (М. Монтень, батько жанру есе, неодноразово підкреслював, що предмет його книги «Проби» – він сам), власне самоідентифікація автора цікавить найменше. Він отожднює себе із соціумом, повністю розчиняючись в образах-персонажах есе: домогосподарок, рекламних агентів, естетів, інтелектуалів, письменників, істориків-любителів, котрі, у свою чергу, чинять опір бюрократам, чиновникам, недбалим політикам, популістам тощо. Тому проблеми, що вирішуються в художніх есеях Сергія Жадана, не локальні. Вони є глобальними, масштабними, адже йдеться про боротьбу із системою, сформованою десятиліттями. І вирішу-

ються ці проблеми за допомогою естетичних засобів, утілюючись в образних мікросистемах, природа яких – емоційно-естетична в есе: грантоїди; Велика Матір-Система; *ойкуменічно-сексуальна орієнтація; ближній космос, із дальнім включно; кондратій соціальної неадекватності; глобальне внутрішнє розщеплення аж до розчинення в безмежних степах Херсонщини та Миколаївщини*. Таке образне осмислення дійсності відкриває неабиякі можливості есеїстичного самовираження.

Сергій Жадан, як можна стверджувати на підставі аналізу циклу, пише твори простою, доступною мовою, прагнучи максимально скоротити дистанцію між автором і читачем. Він уповні користується розмовною лексикою, сповненою сленгу, просторіч, жаргонізмів, вульгаризмів, суржикових вкраплень, подекуди табуьованої лексики. Есеїст прагне бути цілком зрозумілим своєму читачеві – пересічній людині, другу, товаришу, сусіду, приятелю. Есеї не রাখовані на якогось окремого, спеціально підготовленого реципієнта: це твори для тих, хто міркує в унісон з автором. Тому вони стилістично неоднорідні: тут художній стиль перетікає в розмовний, а публіцистичний – у науковий. Автор часто вдається до імітації: він робить вигляд, що пише серйозний науковий трактат про культурні реалії в часи української незалежності, а виходить пародія на наукову працю, адже весь час іронія проступає крізь рядки, наповнені науковою термінологією й усталеними висловами («сам термін «культурна революція» зовсім необов'язково повинен мати зв'язок із культурою як такою, часто йдеться безпосередньо про погроми, мордобій та інші народно-пісенні обряди»). В інших випадках він, умовно кажучи, пише публіцистичну статтю, а виходить щось на кшталт фейлетону, наповненого й іронією, і гротеском, і навіть в окремих випадках сарказмом, ось як в есе «Моя культурна революція», у якому висміюється чиновницький апарат міністерства культури й державна бюрократична система як така: «Народні артисти – це колаборанти, котрі вчасно залегалізувались і перейшли на бік супротивника, лауреати державних премій – це перебіжчики, котрі не витримали газових атак української влади, заслужені діячі мистецтв – це старі есесівці, котрим удалось вислизнути із залізного кільця народної любові» [3, с. 190–191]. В усі без винятку твори просочуються елементи розмовно-побутового стилю, «почерк» есе формують вигуки, сленг, жаргонізми, односкладні й неповні речення, емоційно-оцінна розмовна

лексика. Окремим поняттям тут надається цілком особистісна характеристика з елементами бурлеску, іронії, з використанням інвективної лексики. Застосовуючи її, автор прагне не просто описати те чи інше поняття чи явище сучасних українських реалій, а й одразу оцінити його: у таких випадках і додатково привертається увага читача, й унаочнюється спосіб «виходу» авторських емоцій, і виражається авторська позиція. Н. Глотов і Н. Гуляйгородська, досліджуючи функції й призначення інвективної лексики в постмодерністських творах, називають дві основні причини введення їх до текстів сучасної літератури. По-перше, як «доведення до кінця правдоподібності мовленнєвого антуражу», і, по-друге, як «художній прийом, покликаний своєю експресивністю викликати в читача стан морального шоку, естетичного удару» [2]. Обидві позиції повною мірою стосуються й есеїстики Сергія Жадана, котрий прагне бути максимально зрозумілим, і водночас точно передають авторське осудливе ставлення до зображеного. Митець вживає лексику негативної оцінки, котра надає висловлюванням переконливої виразності й емоційної забарвленості.

Прагнучи відтворити атмосферу тотального хаосу 90-х і власне ставлення до нього, есеїст активно застосовує й практики сугестивності. «Сугестивність (лат. *suggestio* – навіювання, натяк) – процес психічного впливу однієї особистості на іншу. У галузі словесної художньої творчості він здійснюється через художній вплив» [6, с. 1046]. «Есеїстичні тексти наділені сугестивною модальністю» [7], зокрема.

Головний прийом сугестивності, застосований Сергієм Жаданом в есе, – повтори в різних варіаціях. У циклі «Блок НАТО» можна зустріти *точні*, буквальні *повтори* («І навколо не буде нічого, лише білий-білий сніг, і білі-білі квіти, і ще білий-білий чортів ... порошок» [3, с. 157]), *анадіпловіз* («і тут до мене підходить баба... Баба! – завивають менеджери і нервово труться ластами, ага, баба!» [3, с. 146]; «економіка – це, перш за все, *ідеологія*. *Ідеологія* мертвого індастріелу – це *ідеологія* опору, *ідеологія* боротьби» [3, с. 217]), *ампліфікацію* («літератури в цій країні не було. Себто *літератори* були, а *літератури* – ні. Оскільки паперу в країні не було і *друкувати ніхто нікого не друкував*. Тому *література* 90-х – це Цибуля...» [3, с. 188]), *дистинкцію* («Виявляється, доки ми просто *виживали*, вони *виживали* нас» [3, с. 190]), *екзергазію* («Я стану *справжнім Елвісом...*, *справжнім червоним Елвісом...* я буду їхнім *Елвісом...*,

мій безтурботний малий, мій несамопитий Елвісе» [3, с. 161–162]), *мезархію* («горіти вам у *пеклі*, мем, разом із вашою пральною машиною, горіти вам у *пеклі!* – каже він і вибігає на вулицю. Ні! – кричить вона йому навздогін, – тільки не в *пеклі!* Саме в *пеклі!* – відповідає він. Тільки не в *пеклі!* – розпачливо кричить вона йому. В *пеклі!* – відповідає він із *пекла»* [3, с. 156]), *багатосполучниковість* («Ось вони – ці конторники, тилові криси комсомолу – і скрутять коли-небудь голову і старій парадигмі, і новій, і ненародженій» [3, с. 198]), *анафори* («*Виявляється*, вона [культура] завжди існувала... *Виявляється*, вона весь час була поруч, *виявляється*, що поруч зі мною весь час існувала культура. *Виявляється*, доки ми просто виживали, вони виживали нас») [3, с. 190].

Серед технік впливу автор подекуди застосовує *перелічення* («грантоїди, влучне важке слово, яке містить у собі граніт і камінь, вогонь, воду і мідні труби»), *поліптон* («найменш ефективною в цьому випадку видається діяльність силових структур, перш за все – з огляду на силовий метод їхнього функціонування»), *емфазу* («Саме тому в мертвому індастріелу завжди багато любові. *Й ідеології»*) тощо.

Посутніми сугестивними прийомами, якими користується Сергій Жадан-есеїст з метою впливу на читача, також є ритмізація оповіді,

перефразовування відомих висловів на свій лад, варіативність одних і тих самих образів у різних есе з новими конотаціями. Наприклад, про хунвейбінів у різних модифікаціях ідеться одразу в трьох із восьми есе циклу: «Вогонь по штабах», «Хороших китайців має бути багато» і «Моя культурна революція». Не останню роль у текстах відіграють і такі техніки сугестивності, як зображення трансової поведінки автора / читача й відтворення кінестетичної образності.

Висновки. Отже, проведений аналіз циклу дав змогу дійти висновку, що основні есеїстичні техніки Сергія Жадана – це, насамперед, іронія, сугестивність, інтимізація, що оприявнюють авторський задум відтворити хаос постколониального сприйняття дійсності. Потужний струмінь суб'єктивного її вираження укладено в розімкнену циклічну систему, названу «Блок НАТО», адже письменницькі міркування про посттоталітарне сум'яття можуть бути продовжені в будь-який момент (і наступна книга есе Сергія Жадана «Коли спаде спека. Бриколаж» 2013 року – яскраве тому свідчення). Жадан-есеїст в обох збірках не бере до уваги ймовірні звинувачення в епатажності й культуртрегерстві. Він, пробуючи себе в новому жанрі, прагне бути почутим і зрозумілим своєю постійною читачською аудиторією, яка знає його за поезією й романами. І це йому вдається.

Список літератури:

1. Андреев А. Целостный анализ литературного произведения: учеб. пособие для студентов вузов. Минск: НМ Центр, 1995. 144 с.
2. Глотов А., Гуляйгородская Н. Проблема употребления табуированной лексики в тексте художественного произведения. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/34647-Problema_upotreblenija_tabuiro/1.html.
3. Жадан С. Блок НАТО. Трицилиндровий двигун любові. Харків: Фоліо, 2007, С. 141–218.
4. Житенев А. Интимизация как художественная стратегия: опыт Серебряного века. Вестник Томского государственного университета. 2010. № 334. С. 7–10.
5. Коэн Р. Писать как Толстой. Техники, приемы и уловки великих писателей. М.: Альпина Паблишер. 2016. 380 с.
6. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. М.: Интелвак, 2001. 1600 с.
7. Шевченко Т. Сугестивність письменницького есе (на прикладі творчості Галини Пагутяк). Текст. Контекст. Інтертекст. 2017. № 2. URL: https://text-intertext.in.ua/pdf/n022017/shevchenko_tetiana_02_2017.pdf.

ЭССЕИСТИЧЕСКИЕ ТЕХНИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ СЕРГЕЯ ЖАДАНА (НА ПРИМЕРЕ ЦИКЛА «БЛОК НАТО»)

Статья посвящена эссеистическим техникам письма в современной украинской литературе. На основании изучения цикла эссе «Блок НАТО» Сергея Жадана выявлены и проанализированы основные техники писательского эссе. Сделан вывод о цикле как условной (разомкнутой) целостности. Выделены ироничность, смешивание стилей, эпатажность, интимизация, сугестивность как основные техники, составляющие стиль эссе. Отдельно проанализирована лексика и образность эссе.

Ключевые слова: цикл, эссе, интимизация, сугестивность, ирония.

**ESSAYIST TECHNIQUES IN WORKS OF SERHII ZHADAN
(BASED ON THE CYCLE “NATO BLOCK”)**

The article is devoted to essayist techniques in modern Ukrainian literature. Based on Serhii Zhadan's essay cycle “NATO block” main essay techniques are highlighted and analyzed. It is concluded that the cycle serves as a relative (non-continuous) cohesiveness. Irony, mixture of styles, boldness, intimization and suggestiveness are emphasized as main techniques that form an essay. Vocabulary and imaginary of the essays are analyzed separately.

Key words: *cycle, essay, intimization, suggestiveness, irony.*